

МЕТОДИ АНАЛІЗУ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ

METHODS OF ANALYSIS OF ORGANIZATION AND MANAGEMENT SOCIO-ECONOMIC SAFETY

У статті проаналізовані наукові методи вивчення організації та управління соціально-економічною безпекою як складовою частиною економічної безпеки держави.

In the articles analysed modern scientific looks are to socio-economic safety as constituent of eco-nomic security of the state.

*Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, держава, соціально-економічна безпека, загрози.
Key words: national safety, economic safety, state, socio-economic safety, threats.*

ПОСТАНОВКА НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ АКТУАЛЬНІСТЬ

Згідно визначень [1; 2], економічна безпека — це стан економіки, який забезпечує достатній рівень соціального, політичного та оборонного існування і прогресивного розвитку України, невразливість і незалежність її економічних інтересів щодо можливих зовнішніх і внутрішніх загроз і впливів. Це стан економічних, юридичних, організаційних зв'язків, матеріальних і інтелектуальних ресурсів підприємства, за яким гарантується стабільність функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивний науково-технічний і соціальний розвиток. Економічна безпека — стан, у якому народ (через державу) може суверенно, без втручання і тиску ззовні, визначати шляхи і форми свого економічного розвитку [2; 3]. Економічна безпека — це не тільки захищеність національних інтересів, але і готовність та здатність інститутів влади створювати механізми реалізації і захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства [4].

Національна економічна безпека (НЕБ) — це стан економіки та інститутів влади, за яким забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально спрямований розвиток країни в цілому, достатній економічний і оборонний потенціал.

Звідси національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів особистостей (громадян), суспільства і держави, а також національних цінностей і способу життя від широкого спектра зовнішніх і внутрішніх загроз, різних за своєю природою (політичних, військових, економічних, інформаційних, екологічних і ін.) [5].

Відповідно до іншого джерела, національна безпека — це стан, при якому в державі захищені національні інтереси країни в широкому їхньому розумінні, що вклю-

чає політичні, соціальні, економічні, військові, екологічні аспекти, ризики, пов'язані з зовнішньоекономічною діяльністю, поширенням зброї масового ураження, а також запобігання загрози духовним і інтелектуальним цінностям народу [3].

У міру інтернаціоналізації виробництва національна економічна безпека все тісніше пов'язується з міжнародною економічною безпекою [3]. Економічна безпека, проявляючись у сферах впливу інших видів національної безпеки — соціальної, політичної, військової, екологічної, правової, технологічної, культурної, інтелектуальної, інформаційної, демографічної, генетичної, психологічної і ін., проникаючи в них і взаємодіючи з ними, в свою чергу акумулює в собі їхній вплив, залишаючись при цьому основою (базисом) національної безпеки [3]. Основною небезпекою для НЕБ є деіндустріалізація України, втрата нею свого інтелектуального, технологічного і промислового потенціалу, закріплення паливно-сировинної спеціалізації країни у світовій економіці та ослаблення її економічної самостійності.

Для оцінки (вимірювання) економічної безпеки держави в даний час запропонована низка методів, які доцільно розглянути з точки зору ефективності управління державною соціально-економічною політикою.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДЖЕРЕЛ З ЦЬОЇ ПРОБЛЕМИ

Роботи багатьох вітчизняних учених у сучасний період присвячені аналізу істотних чинників економічного розвитку (у першу науково-технічного прогресу, використання виробничих фондів, організація і управління суспільним виробництвом), а також іншим умовам і передумовам розвитку і розміщення продуктивних сил [1].

При дослідженні економічної безпеки, складовою якої є соціально-економічна безпека, найбільш популярними є методи факторного аналізу: побудова різного роду узагальнених показників, які включають рівень інтенсивності господарства в тому чи іншому секторі економіки, якість товарів, рівень життя, агрегацію галузей, рух цін; при вивченні зовнішньополітичної безпеки України — типологія і прогнозування міжнародних конфліктів, виявлення основних аспектів характеристики націй. Крім цих методів, існує ще кілька, які, натомість, рідше застосовуються: моніторинг основних макроекономічних показників і порівняння їх із граничними значеннями, в якості яких приймаються значення не нижче середньосвітових; оцінка темпів економічного росту країни по основних макроекономічних показниках і динаміки їхньої зміни; методи експертної оцінки, що служать для опису кількісних і якісних характеристик досліджуваних процесів. Вони використовують логічні правила вибору рішень, що формують експерти на основі власних уявлень і знань про яку-небудь галузь проблем. До них, зокрема, відноситься бальна оцінка рівня кризи і ранжування територій за ступенем загроз економічної безпеки на основі аналізу результатів розпізнавання фактичних індикаторів економічної безпеки за допомогою послідовних правил, отриманих після навчання на запропонованих навчальних наборах індикаторів економічної безпеки: метод аналізу і обробки сценаріїв; методи оптимізації; теоретико-ігрові методи; корисні методи; методи розпізнавання образів; методи теорії нечітких систем; методи багатомірного статистичного аналізу.

Одним з узагальнюючих показників стану економічної безпеки країни є запропонований вітчизняними вченими коефіцієнт спокою в державі K_{cd} , пов'язаний, з одного боку, зі співвідношенням зусиль держави і значимості зовнішніх і внутрішніх факторів небезпеки, а з іншого боку — з величинами коефіцієнтів окремих напрямів забезпечення її економічної безпеки. Вважається, що економічна безпека держави забезпечена, якщо $K_{cd} = 1$. У даний час пропонується як критерій економічної безпеки стабільний приріст продуктивності суспільної праці не менше 5% на рік.

Різновидом цього критерію є національний дохід на душу населення.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу методологічної бази вивчення і управління соціально-економічною безпекою, як ключовою і невід'ємною частиною національної економічної безпеки.

Відповідно до мети потрібно було розв'язати такі завдання:

- з'ясувати сучасні уявлення про економічну безпеку держави;
- проаналізувати особливості методологічних підходів;
- змалювати перспективи використання методологічних підходів для створення стійкої системи управління соціально-економічною безпекою держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ Й ОБГРУНТУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для оцінки економічної безпеки може бути використаний сучасний математичний апарат складних си-

стем. Насамперед, виникає питання про моделювання об'єктів економічної безпеки. Очевидно, що для цього необхідна розробка різних моделей, що відповідають різним об'єктам дослідження. Якщо розглядається національний рівень, тобто економічна безпека країни, то модель буде одна, а якщо розглядається економічна безпека підприємства, то модель повинна бути іншою. Це питання до цього часу ще не зовсім розроблене. Природно, що такі моделі будуть складнішими за вже представлені моделі оцінки економічних показників різних господарських об'єктів, тому що в моделях економічної безпеки потрібно враховувати значну кількість зовнішніх і внутрішніх факторів.

Другим питанням, що постає при вивченні економічної безпеки, є питання про методи дослідження розроблених моделей.

Слід зазначити, що є значне число ефективних методів аналізу, які можуть бути використані при дослідженні економічної безпеки. Їх умовно можна поділити на такі групи: 1) методи експертних оцінок; 2) методи статистичного аналізу; 3) теоретико-ігрові методи; 4) методи теорії нечітких систем.

Експертні оцінки використовуються практично на всіх етапах економічних досліджень, хоча їхня методична основа може істотно відрізнятись. Для одержання досить надійних оцінок потрібно обгрунтовано складати схеми проведення експертизи і використовувати математичний апарат обробки її результатів.

Значний розвиток одержали різноманітні методи статистичного аналізу, що враховують умови конкретних економічних задач. Серед них можна відзначити, наприклад, методи регресивного і дисперсійного аналізу, метод експонентного згладжування, методи багатомірного статистичного аналізу.

Очевидно, для оцінки економічної безпеки значну роль будуть мати теоретико-ігрові методи, тому що в цих методах у явному вигляді присутні об'єкти-антагоністи, що майже завжди передбачається при дослідженні безпеки.

В умовах великої невизначеності станів і недостатності необхідної інформації при дослідженнях економічної безпеки, безсумнівно, перспективними є різні методи теорії нечітких систем.

Окрему групу можуть також скласти методи оптимізації. Але використання умов екстремуму функцій і функціоналів може відбуватися при застосуванні усіх відзначених вище методів аналізу. Тому таку групу можна і не виділяти.

Методи експертних оцінок у тій або іншій формі є основними при аналізі економічної ситуації на різних рівнях. При цьому експертна оцінка може проводитися як на основі ізольованої експертизи відповідними фахівцями, так і шляхом експертизи з використанням результатів аналізу, отриманого на основі інших методів. Природно, що другий шлях є більш коректним. Однак через відсутність часу й інших факторів часто обмежуються тільки результатами ізольованого експертного аналізу.

Велике значення при проведенні експертних оцінок мають процедури підбору експертів, ранжування показників і обробки результатів.

Підбір експертів істотно залежить від наявності фахівців відповідного профілю, допустимої вартості витрат на їхнє використання і ряду інших факторів. Звичайно експертна група має таку структуру:

- керівник групи прогнозу, що є висококваліфікованим фахівцем у галузі методів експертних оцінок і знає специфіку відповідних проблем, він розробляє план проведення прогнозу і керує нижченазваними групами;
- група фахівців з проведення експертного опитування, що розробляє питання і проводить аналіз оброблених даних;
- група фахівців з проблеми, що висуває ідеї, ранжує показники і т.п.;
- група обробки даних, що здійснює математичну обробку отриманих результатів і попередній аналіз даних обчислення.

Ранжування показників являє собою процедуру впорядкування об'єктів шляхом призначення їм рангів. Після проведення опитування експертів здійснюється обробка результатів, на основі чого формується остаточне рішення.

Оцінка того або іншого проекту або рішення, одержана на основі експертизи, допускає наявність цілого ряду показників, індикаторів, що можуть бути ранжовані за рівнем їхньої переваги в результаті попереднього аналізу з введенням кількісної оцінки значимості. Складність такого ранжування полягає в тому, що важко виразити в кількісних значеннях особливості порівняльного зіставлення якісних показників. Звичайно, це здійснюється на основі усереднених матриць експертних переваг.

Методи регресійного і дисперсійного аналізу застосовуються для визначення взаємозв'язку декількох випадкових величин. Зважаючи на те, що економічні показники є випадковими величинами, можна за допомогою зазначених методів визначити вплив на них інших випадкових величин і факторів. У регресійному аналізі звичайно знаходять вплив однієї випадкової величини на іншу.

Регресією називається умовне математичне очікування однієї з випадкових величин при визначених значеннях іншої, наприклад:

$$M(Y|X=x) = \varphi(x), \text{ або } M(X|Y=y) = \varphi(Y) \quad (1)$$

На практиці справу мають не з умовним математичним очікуванням, а з умовним середнім значень однієї величини, що спостерігалися, наприклад Y , при відповідних значеннях іншої: $X = f(y)$. Рівняння $yx = f(x)$ називається вибірковою рівнянням регресії Y на X .

Для складання таких рівнянь необхідно одержати деяку вибірку величин вимірювання. У результаті обробки такої вибірки, наприклад по методу найменших квадратів, одержують параметри вибіркового рівняння регресії. Зокрема, для лінійного вибіркового рівняння регресії доречною є наступна залежність:

$$\bar{y}_x = r_b \frac{\sigma_{yb}}{\sigma_{xb}} (x - \bar{x}) + \bar{y} \quad (2)$$

де $\bar{x}, \bar{y}$ — середні вибіркові значення величин X і Y ; σ_{yb}, σ_{xb} — середні вибіркові квадратичні відхилення; r_b — вибіркового коефіцієнт кореляції, що розраховується за:

$$r_b = \frac{\sum_{i=1}^{k_1} \sum_{j=1}^{k_2} n_{ij} x_i y_j - n \bar{x} \bar{y}}{n \sigma_{xb} \sigma_{yb}} \quad (3)$$

де k_1, k_2 — числа значень, x_i, y_j ; n_{ij} — частота появи пари (x_i, y_j) . Коефіцієнт кореляції змінюється від -1 до 1 і характеризує тісноту зв'язку між випадковими величинами.

Дисперсійний аналіз звичайно використовується для оцінки впливу якісних факторів на випадкову величину. Суть методу полягає в поділі загальної дисперсії величини X на дві складові: одна частина — факторна дисперсія — викликається дією фактора Φ , інша — залишкова дисперсія — обумовлена випадковими причинами.

Якщо виявляється, що факторна дисперсія невелика порівняно з залишковою, то фактор істотно не впливає на X . Якщо розглядається вплив одного фактора, то дисперсійний аналіз називається однофакторним, якщо розглядається кілька факторів, то — багатофакторним.

У випадку однофакторного дисперсійного аналізу фактор, що враховується, розбивається на p рівнів і здійснюються виміри величини X на кожному з цих рівнів. Після цього знаходяться середні значення величини X на кожному з рівнів, обчислюється середнє вибіркоче $\bar{x}$, визначаються відхилення від цих середніх. Далі знаходяться загальна ($S_{зал}^2$) і факторна (S_{Φ}^2) дисперсії, різниця між якими складає залишкову дисперсію ($S_{зали}^2$). Потім, використовуючи критерій Фішера-Снедекора:

$$F = S_{\Phi}^2 / S_{зали}^2 \quad (4)$$

розраховують відношення $F_{спос}$ отриманих значень $S_{\Phi}^2, S_{зали}^2$. Задаються рівнем значимості α , по таблиці Фішера визначають критичну область зміни критерію і, порівнюючи отримані значення $F_{спос}$ і $F_{кр}$, відкидають або приймають нульову гіпотезу про вплив розглянутого фактора.

Практика управління переконливо свідчить про те, що навіть просте усвідомлення в ясній формі системних принципів без розгортання їх у теоретичну систему дозволяє значно підвищити ефективність діяльності управління. Тому широке застосування отримали методи системного аналізу при вирішенні проблем економічної безпеки.

У класичному розумінні система розглядається як безліч взаємодіючих елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, що складали цілісне утворення. Для виявлення і вирішення проблем економічної безпеки доцільним є створення і експлуатація системи управління економічною безпекою (СУЕБ), що являє собою сукупність погоджених методів і засобів (механізмів) управління економікою, господарством, які використовують органи управління, управлінським апаратом.

Ефективність дії такої системи забезпечується "зворотним зв'язком", тобто визначеними механізмами, за допомогою яких стає можливим одержання даних про результати, що можуть бути використані керівниками

для коректування відхилень від наміченого плану в управлінні. СУЕБ розглядається як відкрита система, тобто система, яка взаємодіє з навколишнім середовищем в якомусь аспекті: інформаційному, енергетичному і т.п. Поводження відкритої системи визначається її початковим станом, зміною характеристик її елементів або структури, зв'язків між ними, а також зовнішніми збурюючими керуючими впливами. СУЕБ являє собою ієрархічну структуру, розділену на рівні: країна, регіон, підприємство, особистість.

У функціональному відношенні СУЕБ — це система управління будь-якого рівня; вона включає складові частини системи прогнозування, економічний аналіз, планування, організацію, оперативне регулювання, облік, контроль. Для створення такої системи необхідне застосування принципів системного дослідження, за допомогою яких виявляються характеристики елементів цілісної системи.

Розглянемо коротко принципи системного дослідження.

1. Вихідним пунктом будь-якого системного дослідження є уявлення про цілісність системи. Звідси випливають два висновки: а) система розуміється як щось цілісне лише тоді, коли вона як система протистоїть своєму оточенню — середовищу; б) розчленування системи призводить до поняття елемента — одиниці, властивості і функції якої визначаються її місцем у рамках цілого, тобто властивості цілого (усієї системи) не можуть бути зрозумілі без врахування хоча б деяких властивостей елементів і навпаки. Тут поняття "елемент" розглядається тільки стосовно даної системи і являє собою мінімальний (неподільний) компонент системи або ж максимальну межу її розчленування в рамках даної дослідницької задачі.

2. Уявлення про цілісність системи конкретизується через поняття "зв'язку". Але через наявність зв'язків як специфічну ознаку, що характеризує тільки системи, стосовно системного дослідження формулюються деякі додаткові умови, щоб поняття "зв'язку" виступало в якості специфічно системного. Такою умовою є необхідність наявності в системі двох або більше типів зв'язків (наприклад, просторових, функціональних, генетичних). Відзначимо, що в системах особливе місце займають зв'язки, що називаються системотворчими, наприклад, зв'язки управління.

3. Виходячи із сукупності зв'язків і їхньої типологічної характеристики, приходимо до поняття "структура і організація системи". За допомогою цього поняття зазвичай виражають обумовлену стійкими зв'язками впорядкованість системи, а іноді і спрямованість цієї впорядкованості.

4. Структура системи може характеризуватися: по горизонталі — зв'язок типу "хижак — жертва"; по вертикалі — по типу "біологічна популяція" і "біологічна особина". Вертикальна структура призводить до поняття рівнів системи і ієрархії цих рівнів.

5. Специфічним способом регулювання багаторівневої ієрархії є управління, тобто різноманітні за формами і за "твердістю" способи зв'язків рівнів, що забезпечують нормальне функціонування і розвиток системи. Необхідно враховувати, що ієрархічність — це, іншими словами, сувора підпорядкованість побудови, що є

специфічною ознакою систем, оскільки зв'язки управління можна розглядати як одне з характерних виражень системотворчих зв'язків.

6. Наявність управління робить необхідним дослідження деяких систем, що володіють власним органом управління.

7. Через те, що джерело перетворення системи або її функцій лежить звичайно в самій системі, найбільш істотною рисою цілого ряду системних об'єктів є їхня здатність до самоорганізації.

8. У зв'язку з наявністю управління і доцільним характером поведінки систем у багатьох випадках виникає проблема співвідношення функціонування і розвитку системи, пошуку відповідних механізмів і побудови єдиної картини об'єкта, де були б враховані як синхронний, так і діахронний його зрізи.

Системний підхід спочатку виник у біології і сучасній техніці. З його розвитком виникали спроби поширити його ідеї на цілий ряд інших областей знання, у тому числі на вирішення проблем економіки.

Життєва необхідність породила глибоке впровадження системного підходу в економіку. Зокрема, практика вирішення великих комплексних проблем у сфері управління породила особливу методологію, що одержала назву системного аналізу. Вихідними настановами системного аналізу є прагнення з максимальною повнотою врахувати усі вхідні і вихідні характеристики об'єкта, тобто розглянути об'єкт як систему. З огляду на складність і масштабність проблем економічної безпеки, варто скористатися прийомами імітаційного моделювання в нашому дослідженні і практичному його застосуванні.

Модель — копія або аналог процесу, предмета або явища, що відображає істотні властивості модельованого об'єкта з точки зору дослідження.

Модель імітаційна — у теорії управління це модель, що відтворює поведінку системи в часі, що зберігає внутрішній зв'язок між елементами системи і відображає залежність виходів системи від входів. Імітаційна модель дає можливість одержати звіт про стан процесів у визначені моменти часу і оцінити характеристики системи.

Моделювання — дослідження будь-яких явищ, процесів або систем шляхом побудови і вивчення їхніх моделей; використання моделей для визначення поведінки і характеристик реальних систем.

Для логічної побудови системи економічної безпеки на всіх рівнях скористаємося "загальним законом рівноваги" — універсальним законом природи, що виражає ступінь співвідношення протидіючих сил у даній системі і який на цій основі визначає напрям і сутність розвитку системи в межах існуючої відповідності.

Очевидно, що співвідношення рівноваги в системі може бути будь-яким, але в ідеалі саме рівноважним, тобто коли протидіючі сили даної системи тотожно врівноважені. Будь-яка система характеризується поняттями надійності і стійкості (стабільності, довговічності й ін.). Ці поняття фактично базуються на понятті рівноваги системи. Будь-яка система стабільна, якщо вона має необхідний баланс рівнодіючих сил, життєздатна, якщо вона має механізм постійного відновлення, адаптації і приведення системи до стану рівноваги;

Таблиця 1. Гранично-критичні значення — межі безпеки розвитку українського суспільства

	Назва показника	Гранично-критичне значення у світовій практиці	Джерело даних	Ймовірі соціально-політичні й економічні наслідки
Економічні відносини				
1.	Рівень падіння ВВП	30-40%	Падіння ВВП у США в період Великої депресії	Деіндустріалізація економіки
2.	Частка імпортованих продуктів харчування	30%	Дані міжнародної Федерації агровиробників	Стратегічна залежність життєдіяльності країни від імпорту
3.	Частка в експорті продукції обробної промисловості	40%	Узагальнене значення показників розвинутих країн	Колоніально-сировинна структура економіки
4.	Частка в експорті високотехнологічної продукції	10-15%	Узагальнене значення показників розвинутих країн	Технологічне відставання економіки
5.	Частка від ВВП державних асигнувань на науку	2%	Независимая газета. 25 лютого 1995 р.	Руйнування інтелектуального потенціалу
Соціальна сфера				
6.	Співвідношення доходів 10% найбагатших і 10% найбідніших груп населення	10:1	Узагальнене значення показників розвинутих країн	Антагонізація соціальної сфери
7.	Частка населення, яке живе на порозі бідності	10%	Узагальнене значення показників розвинутих країн	Люмпенізація населення
8.	Співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати	1:3	Узагальнене значення показників розвинутих країн	Декваліфікація і пауперизація робочої сили
9.	Рівень безробіття	8-10%	Узагальнене значення показників розвинутих країн	Ріст соціально знедоленої категорії населення
Демографічна ситуація				
10.	Умовний коефіцієнт депопуляції	1	Розрахункова величина коефіцієнта при нульовій популяції	Інтенсивна депопуляція, вимирання населення
11.	Сумарний коефіцієнт народжуваності (середнє число дітей, народжених жінкою у фертильному віці)	2,14-2,15	Величина коефіцієнта, необхідна для простого заміщення поколінь	Відсутність простого заміщення поколінь
12.	Середня тривалість життя населення	75-79 років	Дані ООН по розвинутих країнах	Погіршення здоров'я населення
13.	Коефіцієнт старіння населення (частка осіб старше 65 років у загальній чисельності населення)	7%	Середньосвітове значення	Старіння населення
Екологічна ситуація				
14.	Сумарні надходження від екологічних платежів (% від ВВП)	5%	Дані Організації економічного співробітництва і розвитку (рівень Німеччини)	Низький рівень екологічного контролю
Девіантне поведіння				
15.	Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. населення)	5-6 тисяч	Середньосвітове значення	Криміналізація суспільних відносин
16.	Рівень споживання алкоголю	8 л абсолютного алкоголю на людину в рік	Дані ВОЗ	Фізична деградація населення
Політичні відносини				
17.	Частка громадян, що виступають за кардинальну зміну політичної системи	40%	Підсумки виборів у Верховну Раду України у вересні 2007 р.	Делегітимізація влади
18.	Рівень довіри населення до центральних органів влади	20-25%	Підсумки виборів у Верховну Раду України у вересні 2007 р.	Відчуження влади від народу

довговічна (перспективна), якщо вектор (напрямок і сутність) її розвитку відповідає інтересам усієї системи в цілому (або більшості її елементів).

Світовий історичний досвід свідчить, що заперечення закону рівноваги (зокрема, у соціально-економічному розвитку людства) неминуче дестабілізує будь-яку систему (політичну, економічну, моральну й ін.).

Для того щоб зберегти загальний закон рівноваги, відповідно до якого може нормально (тобто без шкоди здоров'ю, життю, добробуту, економічним інтересам і т.п.) розвиватися держава, регіон, підприємство, людина і її родина, необхідно створити і зберегти спів-

відношення рівноваги в соціально-економічній системі як на макрорівні (подолання зовнішніх соціальних загроз), так і на мікрорівні (подолання внутрішніх соціальних загроз).

На наш погляд, можна встановити кількісні граничні значення індикаторів по кожному з параметрів. Однак вирішення цієї задачі може зіштовхнутися з багатьма методологічними труднощами і практичними перешкодами.

По-перше, з точки зору соціальної стійкості, при визначенні гранично критичного порога рекомендується враховувати не один, а кілька факторів, сукупність показників, тому що відхилення одного-двох соціальних параметрів від норми далеко не завжди точно характеризує ситуацію.

По-друге, кожне суспільство індивідуальне, що змушує з великою обережністю використовувати уніфіковані показники розвитку. Критичні точки, не властиві одній країні, можуть бути допустимі в іншій.

По-третє, методики збору і обробки соціологічної і статистичної інформації

відрізняються в різних країнах, що іноді утруднює проведення порівняльного аналізу. Табл. 1 пропонує типовий приклад побудови системи індикаторів і обґрунтування граничних рівнів безпеки, що є межами безпеки українського суспільства.

Слід зазначити, що на даному етапі не існує ні чіткої структури, економічної безпеки, ні ясних індикаторів і граничних значень. Це обумовлено почасти складністю і багатоаспектністю проблеми економічної безпеки, її новизною: в Україні даною проблемою стали займатися лише з початку 90-х років.

Можна виділити зовнішню і внутрішню економічну безпеку. При цьому під зовнішньою економічною безпекою варто розуміти можливість незалежного соціально-економічного і політичного розвитку держави, збереження її економічного суверенітету. Під зовнішньою економічною безпекою також варто розуміти можливість стійкого людського розвитку: людський розвиток (human development) — термін, введений в користування економістами ООН, означає розвиток добробуту, його найвищим пріоритетом є зниження бідності, ефективна зайнятість, соціальна інтеграція, забезпечення кожному використанню своїх здібностей у всіх галузях життя — економічній, соціальній, культурній і політичній.

У внутрішній економічній безпеці можна виділити соціальну, демографічну, екологічну складові. Це основні складові, хоча список може бути і розширений.

При цьому факторами соціальної складової економічної безпеки є наступні: забезпечення зростання грошових доходів населення і зменшення їхньої диференціації на основі збільшення заробітної плати, підвищення ролі оплати праці у ВВП; значне скорочення соціальної і економічної бідності; забезпечення загальної доступності і суспільно прийнятної якості найважливіших соціальних благ, насамперед медичне обслуговування і загальна освіта; безумовна пріоритетність інвестицій у людину, насамперед в освіту; здійснення максимально ефективного захисту соціально вразливих громадян, які не мають можливості самостійного вирішення соціальних проблем і потребують державної допомоги; створення і підтримка системи соціального страхування як найбільш ефективної системи соціального захисту працездатного населення при виході на пенсію, у випадку хвороби і нещасних випадків на виробництві, тобто при тимчасовій або постійній втраті заробітку; створення умов для ефективною зайнятості населення.

Таким чином, на наш погляд, соціальне страхування є одним з факторів соціальної складової економічної безпеки.

З точки зору обраних факторів, можна виділити приблизний список індикаторів, граничних значень, збільшення яких свідчить про загрозу економічній безпеці.

З точки зору соціального компонента економічної безпеки, на наш погляд, можна виділити наступні індикатори:

- індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) — індекс, запропонований економістами ООН, розраховується на основі трьох показників — довголіття, розрахованого як тривалість майбутнього життя при народженні, досягнутого рівня освіти, розрахованого як сукупний індекс грамотності дорослого населення, і сукупної частки осіб, які вступили в навчальні заклади і рівня життя, розрахованого на базі реального ВВП на душу населення. У середньому по світі цей показник дорівнює 0,729, у розвинутих країнах складає в середньому 0,935, у Центральній і Східній Європі дорівнює 0,796;

- рівень загального і зареєстрованого безробіття; в Україні рівень складає 3,1% від економічно активного населення, у Росії — 8,6%, для порівняння цей же показник у Франції складає 8,7, у Швеції — 4,0, у Норвегії — 3,6, у Німеччині — 7,9, у США — 4,8;

- коефіцієнт Джині, що характеризує майнове розшарування населення; в Україні цей коефіцієнт складає

30,6, у Росії — 39,8, у Німеччині — 30,0, у Швеції — 25,0, у Франції — 32,7, у США — 40,8;

- рівень бідності, питома вага населення, що знаходиться за межею бідності (в % від загальної чисельності населення); в Україні цей показник на рівні 8%; у Росії — 25%; цей же показник у Румунії складає 21,5, у Нідерландах — 6,1, у Швеції — 6,7;

- співвідношення середньої зарплатні до прожиткового мінімуму; в Україні показник складає 244%, у Росії — 246 %;

- державні витрати на соціальну сферу (у % до ВВП); в Україні цей показник складає близько 35%, у Росії — порядку 6% від ВВП; для порівняння цей же показник у Німеччині складає 12,4%, у Швеції — 12,8%, у Норвегії — 13,2%, в США — 10,6%;

- коефіцієнт заміщення (співвідношення середньої пенсії до середньої заробітної плати); в Україні цей показник складає 73%, у Росії — 30% і, на думку фахівців, буде падати; для порівняння в розвинутих країнах цей же показник складає 60—70%, навіть для країн, що розвиваються, Міжнародною Організацією Праці цей коефіцієнт визначений на рівні 40%;

- частка зарплати і пенсії у ВВП; в Україні частка зарплати у ВВП складає 27%, у Росії — близько 24%, у розвинутих індустріальних країнах цей показник у два рази вищий, частка пенсії у ВВП у Росії складає приблизно 6%.

Усі ці показники, по більшості з яких Україна значно відстає від більшості розвинутих країн, яскраво відображають те, наскільки в безпеці почуває себе населення і чи забезпечується в даній державі стійкий людський розвиток.

ВИСНОВКИ

Соціальне страхування, будучи інструментом соціального захисту, займає важливе місце в системі економічної безпеки країни, забезпечуючи безпеку доходу, доступність медичного обслуговування, допомагаючи перерозподілові доходів у суспільстві, вносячи внесок у процес відтворення робочої сили, нарешті, реалізуючи ідеї солідарності і доступності соціального забезпечення для всіх, гарантуючи почуття соціальної захищеності.

Література:

1. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. — 5-е изд. доп. и перераб. — М.: Институт новой экономики, 2002. — 1280 с.

2. Калько А.Д. Конструктивно-географічний аналіз мінерально-сировинної безпеки України: монографія / А.Д. Калько. — Рівне: Волинські обереги, 2011. — 327 с.

3. Ліпкан В.А. Безпекознавство: навч. посібник / В.А. Ліпкан. — К.: Вид-во Європейського університету, 2003. — 208 с.

4. Экономическая безопасность: Производство — Финансы — Банки / Под ред. В.К. Сенчагова. — М.: ЗАО "Финстатинформ", 1998. — 621 с.

5. Анисимов О.С. Основы методологии / О.С. Анисимов. — М.: Изд-во АМА, 1994. — 302 с.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2012 р.